

Jednou z nejobtížnějších kategorií, postihující v marxistické sociologii procesy sociální a třídní diferenciací je kategorie „úloha tříd a sociálních vrstev ve společenské organizaci práce“.

Obsah tohoto pojmu je v marxistické literatuře vztahující se k problematice třídní a sociální struktury konkretizován řadou znaků, jimiž jsou:

1. charakter práce (třídy a sociální vrstvy se liší charakterem své práce);

2. dělba a kooperace práce (třídy a sociální vrstvy se liší svým místem a rolí ve společenské dělbě a kooperaci práce);

3. rozpor mezi duševní a fyzickou prací (různý vztah tříd a sociálních vrstev k duševní či fyzické práci);

4. rozpor mezi řídicí (organizátorskou) a výkonnou prací (odlišnost rolí tříd a sociálních vrstev při řízení společenských procesů).

Výklad obsahu kategorie „role ve společenské organizaci práce“ i znaků, jimiž je blíže specifikována, se u jednotlivých autorů — marxistů liší, podle toho, jak postihují souvislost s určujícím třídně diferencujícím znakem „vztah k výrobním prostředkům“, či, kterou z dílčích, výše uvedených kategorií při interpretaci akcentují.

V této stati se pokusíme postihnout vnitřní souvislost kategorie „úloha ve společenské organizaci práce“ a kategorií „dělba a kooperace práce“ a ukázat na to, že tento pojem je svým obsahem dvojznačný, že postihuje dvě roviny sociální diferenciací a že tedy do charakteristik třídního postavení lidí vstupuje pouze určitá stránka vztahů dělby a kooperace práce.

Všechny vztahy mezi lidmi, které se utvářejí v procesu výroby, nelze charak-

terizovat jako sociálně ekonomické (vlastnické) vztahy. Ve výrobním procesu se nutně utváří i jiný typ vztahů — mezi lidmi jakožto činiteli pracovního procesu, což je výrazem a produktem relativního samovývoje výrobních sil společnosti (Flek 1976 : 573).

Již Plechanov¹ (Plechanov 1956 : 533, Hába 1972) poukázal na to, že výrobní, ekonomické vztahy je nutno chápat v „širším“ a „užším“ slova smyslu.

Tím zdůraznil, že pouze určitá stránka vztahů mezi lidmi v procesu výroby má sociálně ekonomický, třídní charakter.

V čem se tedy ony Plechanovovy výrobní vztahy v „širším“ smyslu liší od výrobních vztahů v „užším“, „ve vlastním“ smyslu? Nutnost odlišit je bývá zpravidla zdůvodňována tím, že v procesu výroby se vedle vztahů mezi lidmi samými (tedy výrobních vztahů ve „vlastním“ smyslu) vytvářejí i vztahy mezi lidmi a věcmi.

S tímto věcným a správným odlišením jsou však spojovány závěry (podle našeho názoru sporné), že tímto rozlišením dochází k vymezení specifiky sociálně ekonomických, třídních rozdílů mezi lidmi. Technické vztahy jakožto vztahy lidí k „věci“ nemají podle této argumentace sociálně ekonomický charakter, kdežto vztahy mezi lidmi samými tento charakter mají. To znamená, že vztahy mezi lidmi samými = sociálně ekonomické (vlastnické) vztahy.

Jestliže přijmeme tuto argumentaci a pokusíme se tato tvrzení aplikovat na reálné sociální procesy, narazíme na řadu problémů. Především se pojem „dělba a kooperace práce“ stává hádankou plnou rozporů.

¹ Viz [Plechanov 1956]. Na nezbytnost vést děličný smyslu upozorňuje Z. Hába [1972].

čáru mezi výrobními vztahy v užším a širším slova

Vztahy profesionální dělby práce jsou přece evidentně vztahy mezi lidmi samými. Má-li být totiž ve vyspělém průmyslovém výrobním procesu vyrobena určitá užitná hodnota, musí být činnost technickou dělbou práce rozčleněných výrobců — nositelů konkrétních prací (různých horizontálně i vertikálně rozčleněných profesí) — sjednocována, kooperována. Utvářejí se tu tedy nutné vztahy mezi lidmi samými, neboť konečný výrobek může vzniknout jedině jako výslednice kombinace jejich prací. Užitná hodnota, ucelený výrobek, může být výslednicí prací „souhrnného, kombinovaného pracovníka“.

Tyto pracovní profesionální vztahy jakožto vztahy mezi lidmi samými by tedy z hlediska výše uvedené argumentace měly logicky spadat do výrobních vztahů ve „vlastním“ smyslu, mít sociálně ekonomický, třídní charakter. Existují však naprosto jednoznačné výpovědi klasiků marxismu-leninismu o tom, že pracovní profesionální vztahy nelze zahrnout do charakteristik třídního postavení lidí, že nelze směšovat pracovní profesionální a třídní diferenciaci.²

Logické rozpory tohoto druhu, které vznikají při interpretaci kategorie dělba a kooperace práce (které našly výraz v dlouholetém a dosud neuzavřeném sporu mezi ekonomy o tom, kam zařadit dělbu práce, zda do výrobních sil či do výrobních vztahů) jsou vyvolány tím, že diskutující nepostihli dvojaký charakter výrobního procesu, dvojakost vztahů lidí k „věci“ a dvojakost vzájemných vztahů mezi lidmi samými.

Znak „vztah k věci“ není dostačující differentia specifica pro pojem „technický vztah“, neboť i o vlastnických vztazích vypovíme jako o vztazích lidí k věci, k výrobním prostředkům. Rovněž tak znak „vztah mezi lidmi samými“ nemůže být dostatečným kritériem pro odlišení sociálně ekonomických, vlastnických vztahů od ostatních vztahů, které se utvářejí v procesu výroby, neboť pracovní profesio-

nální vztahy jsou také vztahy mezi lidmi samými.

Kategorie dělba a kooperace práce, tak jako mnohé jiné obecné ekonomické (sociologické) kategorie, jsou dvojznačné, mají dvojitý obsah, který musí být v konkrétní analýze sociálních procesů odlišen.

Tyto pojmy je nutno chápat v jejich dvojím aspektu: v *technickém, pracovním profesionálním aspektu*, kdy dělbu a kooperaci práce postihujeme jako komponentu, jako jednu ze stránek produktivních sil společnosti, a v *sociálně ekonomickém aspektu*, který vypovídá o sociálně ekonomické (vlastnické) formě výrobního procesu a jímž postihujeme vlastnické, třídní charakteristiky lidí.

Pokusme se blíže analyzovat oba aspekty dělby a kooperace práce. První, pracovní profesionální aspekt dělby a kooperace práce, technické, pracovní profesionální vztahy, nelze chápat pouze jako vztah člověk — příroda, člověk — věc.

V každém rozvinutém pracovním procesu, tj. když přistupujeme k jednajícím lidem — výrobcům jako ke komponentě výrobních sil (jestliže tedy abstrahujeme od vlastnické, sociálně ekonomické formy výrobního procesu) se vedle vztahů lidí k věcem, k výrobním prostředkům (na něž v této souvislosti také nahlédíme z jejich užitně hodnotového aspektu), *utvářejí i specifické pracovní profesionální vztahy mezi lidmi samými*. Nedochozí tu tedy pouze ke spojování člověka-výrobce (pracovníka) s užitnými hodnotami zvláštního druhu, s výrobními prostředky, ale uskutečňuje se zároveň objektivně daná vzájemná koordinace a subordinace výrobců samých, tedy i specifické objektivní, na jejich vůli nezávislé vzájemné vztahy. Dochází k autoritativnímu spojování dělby práce od sebe oddělených výrobců, ke vzájemnému podřizování se výrobců nejrůznějších profesí a stupňů jejich kvalifikace, neboť bez tohoto, jediné vůli podřízeného spojování jednotlivých částí „souhrnného pracovníka“ se nemůže uskutečnit zespolečenštěný,

² Například Lenin se svého času jednoznačně postavil proti názorům trudovíka Vodovozova, který se snažil oddělit obchodní zaměstnance (prodáváče) od dělnické třídy. „Zemědělec používající námezdní síly patří do jedné třídy s továrníkem, řemeslní-

kem nebo obchodníkem, kteří zaměstnávají dělníky; zde není rozdíl mezi třídami, ale mezi *podvlastními*. Zemědělský námezdní dělník patří do jedné třídy s továrním dělníkem a obchodním námezdním dělníkem [Lenin 1957].

kolektivní pracovní proces, ať již je jeho sociálně ekonomická forma jakákoliv.

Dělba a kooperace práce má tedy svůj pracovní profesionální aspekt. Nebo, vyjádřeno jinými slovy, v každém vyspělém zespolečenštěném pracovním procesu se utváří (bez ohledu na to, v jaké vlastnické formě se odehrává) určitý typ sociální diferenciace, pracovní profesionální diferenciace, výrobci (souhrnný pracovník) jsou rozčleňováni do nejrozličnějších, určitému stupni techniky odpovídajících profesí, a to nejen po horizontální linii (jak je tento typ sociální diferenciace obvykle chápán, jak si ještě dále ukážeme), ale i po *linii vertikální*.

Dělba a kooperace práce má však i svou sociálně ekonomickou dimenzi. Sociálně ekonomický aspekt dělby a kooperace práce nelze ztotožnit s jejím technickým, resp. pracovním profesionálním aspektem. *Jde o kvalitativně odlišné typy interakcí lidí ve výrobním procesu, kvalitativně odlišné typy sociální diferenciace lidí.* Jakkoliv se tyto dva typy vzájemných objektivních vztahů lidí na empirickém stupni poznání prolínají, prostupují a lze je odlišit jen pomocí abstrakce, nelze je považovat za totožné. Každé empiricky zjištěné individuum vstupuje do objektivních vztahů a kooperace práce vždy ve dvou rovinách, vstupuje do dvojích objektivně určených hierarchicky uspořádaných systémů společenských rolí.

Hovoříme-li o dialektické jednotě pracovní profesionálního a sociálně ekonomického aspektu dělby a kooperace práce (nebo, vyjádřeno z hlediska uvědomělého regulování těchto dvou stránek dělby a kooperace práce, o jednotě technicko-dirigentské a vlastnicko-vykořisťovatelské funkce lidí při řízení výrobního procesu), pak je nutno zdůraznit, že tyto oba aspekty dělby a kooperace práce (dva aspekty řídicích aktivit lidí) se sice navzájem podmiňují, že je však nelze ztotožnit, neboť jsou nadány relativním samovývojem.

To, co činí obtíže, je skutečnost, že tyto dvě stránky dělby a kooperace práce se v empiricky konkrétně postižitelném jednání lidí (na úrovni empirického stupně procesu poznání postihujeme vždy nejrozličnější, kvalitativně se od sebe lišící

vztahy a procesy ve značně nediferencované a nerozlišené jednotě; teprve v rovině pojmů, v myšlenkové reprodukci skutečnosti, jsme s to je od sebe odlišit) navzájem natolik prostupují a proplétají, že se jeví jako totožné.

Neschopnost pojmově přesně od sebe odlišit tyto dvě stránky (typy) vztahů mezi lidmi ve výrobě je základem technicko-deterministických variant strukturně funkcionální teorie stratifikace. Představitelé této teorie, ovlivnění dogmatem pozitivistické metodologie, ulpívají na jevové, empirické stránce věci, nejsou s to od sebe odlišit jev a podstatu sociálních vztahů a hrubě pak ztotožňují pracovní profesionální a sociálně ekonomické (vlastnické) vztahy mezi lidmi, dvě stránky dělby práce a kooperace práce.

Další krok k mystifikaci objektivních procesů sociální diferenciace se zakládá na tom, že představitelé stratifikační teorie zveličují a absolutizují pracovní profesionální vztahy (technicko-dirigentské funkce) lidí ve výrobním procesu a zároveň zatlačují do pozadí a zastírají vlastnické vztahy mezi lidmi. Sociální diferenciace se v tomto pojetí jeví výlučně jako důsledek samovývoje techniky a technologie a sociální role lidí jako odborně technická funkce, kterou musí lidé vykonávat v kterékoli společnosti, jako výraz jakési abstraktní funkcionální nezbytnosti společnosti vůbec. Touto cestou je velmi nenápadně z analýzy sociální diferenciace lidí „eliminována“ její určující, tj. sociálně ekonomická, třídní dimenze.

Zde je nutno (v tomto zhrubení a zkreslení dialektiky procesu poznání sociální skutečnosti) hledat gnoseologické kořeny teorie industriální či postindustriální společnosti, nejrozličnějších technokratických, manažerských a elitistických teorií. O takovéto myšlenkové pochody se opírají tvrzení o zániku vlastnictví, o tom, že vlastnická funkce je nahrazována vědeckým řízením a že nositeli, dominantními činiteli této racionální organizace nejsou již vlastníci — třída kapitalistů, ale odborně technické třídně neutrální složky — manažéři, technokraté, „technostruktura“ atd.

Chceme-li se důsledně kriticky vypořádat s teoreticko-metodologickými výcho-

disky, o něž se opírá teorie industriální společnosti, s tímto metafyzickým technickým determinismem, pak se ovšem nemůžeme při charakteristice dialektiky stránek dělby a kooperace práce omezit pouze na všeobecné charakteristiky jako: „pracovně profesionální a sociálně ekonomické vztahy se vzájemně podmiňují“, „tyto dva aspekty vztahů mezi lidmi ve výrobě nelze od sebe izolovat“ atd. Je nutno jít za ně a pojmově přesně definovat, v čem tato jednota, podmíněnost tkví, postihnout specifiku samovývoje vzájemně se podmiňujících stránek zkoumaného objektu, vymezit z čeho, z jakých stránek tato jednota sestává, jak a proč se tyto stránky navzájem podmiňují etc.

Postižení vnitřní jednoty a vzájemné podmíněnosti i relativního samovývoje různých stránek společenské skutečnosti, to jsou dva vzájemně se podmiňující myšlenkové postupy, jimiž se dialektické myšlení, dialektická logika zmocňuje skutečnosti, jejichž prostřednictvím duchovně reprodukuje sociální realitu. Nemůžeme pochopit podstatu jednoty vzájemně se podmiňujících stránek skutečnosti, nepochopíme-li jejich relativní samovývoj a současně nemůžeme poznat podstatu jejich odlišnosti, nepochopíme-li jednotu rozdílného. Dialektický přístup ke zkoumání skutečnosti spočívá v pochopení jednoty rozdílného, protikladného.³

Sociálně ekonomickou a pracovně profesionální stránku dělby a kooperace práce je nutno chápat v jejich jednotě.

Jde však také o vyjádření této jednoty v logice pojmů, o překročení roviny empirického poznání a rozlišení toho, s čím se na úrovni smyslového poznání setkáváme ještě v nediferencované podobě.

Každý výrobní proces, který je založen na rozvinuté dělbě a kooperaci práce (každý na strojovém průmyslu založený výrobní proces) je vždy jednotou této

sociálně ekonomické (vlastnické) a pracovně profesionální stránky vztahů mezi lidmi. Nikdy nejde o jakousi vlastnický (třídně) neurčenou výrobu užitných hodnot jako takových; spojování výrobce s výrobními prostředky, pracovně profesionální vztahy mezi lidmi samými se odehrávají vždy v rámci určité ekonomické formy, určitých vlastnických vztahů. V kapitalistickém reprodukčním procesu nedochází k rozčleňování lidských a věcných činitelů a ke koordinování vztahů mezi nimi (mezi lidmi a věcmi a mezi lidmi samými) pouze z hlediska potřeb pracovního procesu, tedy k dělbě a kooperaci práce výrobců nejrůznějších horizontálně a vertikálně členěných profesí. Uskutečňuje se *zároveň rozdělování lidí na vlastníky a nevlastníky* a neustále se obnovuje spojování vlastníků s nevlastníky. Utváří se tu tedy druhá linie vertikální i horizontální diferenciace individuí, vytvářející protikladné třídy vlastníků a nevlastníků a vtiskující lidem určité objektivně určené role, funkce při regulování vlastnických, sociálně ekonomických vztahů.

Dosud jsme hovořili o objektivní stránce, o dvojakosti objektivních vztahů mezi lidmi v procesu výroby. Výrobní proces má ovšem i svou subjektivní stránku, je také vždy v té či oné míře — vědomým autoritativním regulováním, řízením vztahů mezi lidmi a věcmi (výrobními prostředky) a vztahů mezi lidmi samými.

Lidé (řídící subjekty společnosti) musí, má-li být toto řízení správné a prakticky účinné, respektovat logiku objektivních vztahů, tedy i jejich dvojakost.

„Kapitalistické vedení,“ píše K. Marx, „má tedy obsahově dvojaký charakter vzhledem k dvojakosti jím řízeného výrobního procesu samého, který je jednak společenským pracovním procesem ke zhotovování určitého výrobku, jednak

³ V procesu poznání může být absolutizován jak moment relativního samovývoje různých relevantních stránek skutečnosti, tak i moment jejich jednoty. Zabsolutníme-li moment jejich relativního samovývoje, dospíváme nakonec k nechvalně známé, v buržoazní sociologii běžné „teorii faktorů“, kdy objektivně vzájemně se podmiňující stránky skutečnosti jsou v poznání reflektovány jako vedle sebe pouze koexistující „nezávislé proměnné“.

V duchovní reprodukci skutečnosti však lze také zabsolutnit moment jejich jednoty. Pak ovšem dospíváme k jakési nediferencované „konkrétní tota-

litě“, kdy nejsme s to, právě proto, že jsme pojmově přesně nepostihli specifiku jednotlivých stránek skutečnosti (to, v čem tkví jejich relativní samovývoj), odhalit jejich zákonitou podmíněnost a hierarchii. Dospíváme pouze k hrubě abstraktně všeobecné vzájemné podmíněnosti, k obsahově prázdnému prostupování se různých stránek skutečnosti a nejsme schopni blíže objasnit proč se tyto stránky podmiňují, která z nich je v té či oné konkrétně historicky určené situaci určující, jaká je vzájemná hierarchie atd.

zhodnocovacím procesem kapitálu“ (Marx 1953 : 357).

Dvojakost subjektivní stránky dělby a kooperace práce, dvojaký charakter vědomého regulování výrobního procesu je v marxistické literatuře z oblasti teorie řízení a organizace v té či oné míře postihována. Běžně se hovoří o „odborné“, „technické“ a o sociálně ekonomické stránce řízení společenských procesů.

Stranou pozornosti však zůstává otázka, čím je tato dvojakost vztahů řízení vyvolána, tedy skutečnost, že dvojakost uvědomělého řízení společenských procesů je vyvolána dvojakostí objektivních vztahů dělby a kooperace práce.

Marx vysvětluje příčinu dvojakosti role kapitalisty jako nositele řídicí činnosti dvojakostí výrobního procesu samého, který není pouze sociálně neutrálním pracovním procesem, ale vždy také procesem zhodnocovacím, procesem vykořisťování námezdní práce.

„Kapitalistovo řízení,“ píše Marx (když postihuje jednotu subjektivní a objektivní stránky řídicích a organizátorských vztahů mezi lidmi) „je nejen zvláštní funkce, která vzniká ze samé podstaty společenského pracovního procesu a která k němu patří; je to zároveň funkce vykořisťování tohoto společenského pracovního procesu a jako taková je podmíněna neodstranitelným antagonismem mezi vy-

kořisťovatelem a surovým materiálem jeho vykořisťování.“ (Marx 1953 : 356).

Řízení společenských procesů, a tedy i řízení vzájemných vztahů mezi lidmi má ovšem také vždy dvě stránky: je dialektickou jednotou (ne plochou totožností) technického, pracovního profesionálního, „odborného“ a sociálně ekonomického řízení.

Člověk se v procesu výroby musí podřizovat dvojímu typu autority. Jednak autoritě, která vyplývá (je objektivně určena) z požadavků každého kombinovaného pracovního procesu, z faktu, že ve vyspělé průmyslové výrobě musí být jednotlivé, dělbu práce oddělené činnosti kombinovány a spojovány, že tedy konečný výrobek může být výslednicí spolupráce řady pracovníků různých profesí. Jsou to autoritativní vztahy mezi lidmi dané požadavky, samovývojem techniky, „věcného“ činitele výroby; je to autorita, bez níž se nemůže obejít výroba v kapitalistickém ani v socialistickém podniku. „Žádat odstranění autority ve velkopřemyslu,“ píše B. Engels ve stati o autoritě, „znamená žádat odstranění průmyslu samého.“ (Marx-Engels 1966 : 336.)

Při koordinování součinnosti lidí nejde však jen o autoritu, která je vyvolána požadavky výrobního procesu jakožto pracovního procesu, ale i autoritativní řízení vztahů mezi lidmi, pro něž je rozhodující

⁴ To, co pro terminologické nedostatky nazýváme „odborná“ stránka řízení, „odborná“ funkce lidí ve výrobním procesu, nelze redukovat na vnášení přírodních vědeckých a technických poznatků do pracovního procesu. (Přívlastek „odborná“ funkce je sám v jistém smyslu mnohoznačný, a proto jej dávám do uvozovek. Nejen k výkonu této funkce, ale i k výkonu vlastnické funkce jsou nezbytné — a v dnešní době stále více — elementy vědeckého poznání, tj. překonání hranic prosté praktické zkušenosti. K výkonu sociálně ekonomické, vlastnické funkce je nezbytný určitý stupeň odbornosti, profesionality, ovšem obsah těchto poznatků a schopností je kvalitativně zcela odlišný.)

I „odborná“ stránka řídicích aktivit lidí má sama dva aspekty. Na jedné straně např. inteligence tím, že vnáší do pracovního procesu poznatky přírodních a technických věd, plní technickou, vědeckotechnickou funkci. V té souvislosti akcentujeme při analýze sociální skutečnosti vztah člověk (výrobce) — věc, člověk — (humanizovaná) příroda. Při analýze této technické funkce je objektem našeho poznání to, jak lidé využívají zákonů přírody k její cílevědomé a plánovitě přeměně, která je v souladu s rozvíjejícími se objektivními potřebami člověka. Pomocí poznání přetváří člověk přírodu k obrazu svému, vtiskuje jí lidské rozměry, podřizuje si ji v intencích svých rodových dimenzí. Lidé (například inteligence) plní v pracovním procesu

zároveň — abychom použili Marxovy terminologie — „dirigentskou“ funkci. Svou specifickou aktivitou neregulují pouze vztahy mezi výrobcí a věcmi, na něž Tito výrobci působí. Regulují současně specifické vztahy mezi lidmi samými, a to (a zde již postihujeme rozdíl mezi pracovním profesionálním a sociálně ekonomickým vztahy) jakožto činiteli výrobních sil. Při vývoji společenských výrobních sil nedochází pouze ke změnám vztahu člověk — věc, výrobní prostředek, nemiš se tedy pouze věcní činitel výroby — výrobní prostředky, ani pouze pracovní schopnosti výrobců jakožto individuí, tj. jejich schopnosti s těmito novými výrobními prostředky odpovídajícím způsobem nakládat. Mění se i charakter dělby a kooperace práce mezi výrobcí, společenská kombinace jejich prací, neboť výrobní síly a pracovní proces mají vždy v té či oné míře společenský ráz a mohou se zakládat pouze na pospolité práci lidí. To platí zvláště pro průmyslový, o strojovou techniku opřený pracovní proces, který je neodmyslitelně spjat s bohatě rozvinutou dělbu a kooperací práce a stále méně se může obejít bez této dirigentské funkce. Společenské kombinace prací masy specializovaných výrobců musí být vědomě utvářeny, regulovány tak, aby výsledek jejich pospolité práce byl optimální. aby jejich společná práce byla stále produktivnější [Marx-Engels 1966 : 336].

kdo ovládá, zda pouze určitá třída, nebo společnost jako celek, prostředky produkce užitných hodnot — výrobní prostředky.

Odlišení dvojakosti vztahů dělby a kooperace práce má významné politicko-ideologické důsledky; umožňuje správně pochopit podstatu oněch sociálních změn, k nimž dochází v sociálních revolucích, a zároveň vést boj jak proti jejich reformistické, tak i ultralevé anarchizující interpretaci.

Zde je nutno podle našeho názoru hledat jeden z významných gnoseologických zdrojů odklonu „levého“ i pravého revisionismu od marxismu-leninismu.

Jestliže v koncepci sociálního reformismu je vznik socialistické revoluce spjat pouze s postupnými změnami, které se nedotýkají základní kvality uspořádání buržoazního společenského pořádku, s plynulým, o reformy se opírajícím přerůstáním starých řídicích struktur v nové, socialistické, pak v teoriích soudobých „ultralevých“ kritiků buržoazní civilizace je rozbití buržoazního společenského pořádku prezentováno jako totální destrukce všech organizačních a institucionálních vazeb vůbec.

Změna vlastnických, sociálně ekonomických vztahů v socialistické revoluci nevede a nemůže vést naráz k základní změně charakteru pracovního procesu, pracovní profesijní roviny sociální diferenciace. Socialistická revoluce může zpočátku (v době, kdy proletariát přebírá a upevňuje svou politickou moc) uvést mocenskými prostředky v soulad zespolenčenštění pracovní proces (k jehož zespolenčenštění došlo již v lůně kapitalistické společnosti) s novými socialistickými vlastnickými vztahy, dát společenskému pracovnímu procesu novou sociálně ekonomickou formu. Socialistická moc v zásadě přejímá a využívá ty výrobní síly, které se utvořily v buržoazní společnosti; opírá se nevyhnutelně o zděděnou pracovní profesijní strukturu, přejímá, ať chce či nechce, i ty stránky (aspekty) řídicích a institucionálních struktur, které souvisejí s uvědomělou regulací pracovního procesu, pracovní profesijních vztahů mezi

lidmi. Radikální přetvoření, kvalitativní změny této stránky výrobního procesu a jeho řídicích struktur je možné teprve na základě dalšího (a to relativně dlouhodobého) rozvoje věcných a lidských činitelů společenských výrobních sil, tedy vybudováním materiálně technické základny komunistické společnosti.

Ríkáme-li, že socialistická společnost se opírá o materiálně technickou základnu zděděnou po buržoazní společnosti, že přejímá jisté aspekty jejich řídicích struktur, pak to neznamená, že v této oblasti nedochází k podstatným a v jistém smyslu ke kvalitativním změnám. Nové socialistické vlastnické vztahy umožňují, aby tento sociálně ekonomicky neutrální aspekt řízení výrobního procesu (společenských procesů) nabyl nové podoby, aby byl doveden do celospolečenské roviny. Autoritativní řízení pracovního procesu (které v podmínkách buržoazní společnosti, kde hybným motivem výrobní činnosti byl a je zisk, naráží na zájmy soukromých vlastníků a je jimi nutně limitováno) přesahuje hranice podniků a stává se celospolečenským řízením. Výrobní (pracovní) aktivita všech podniků, odvětví, oblastí společenské práce je a může být podřízena celospolečenskému plánu. Nejvyšší a jedinou autoritou zespolenčenštěného pracovního procesu se stává socialistický stát, reprezentant sdružených socialistických výrobců. V podmínkách socialistické společnosti může být pracovní proces celospolečensky cílevědomě řízeným procesem právě proto, že je likvidována soukromo-vlastnická bariéra jeho zespolenčenštění a ustaveno socialistické vlastnictví výrobních prostředků.

Stanovení cílů rozvoje výrobních sil, rozdělování věcných a lidských činitelů výroby mezi jednotlivé oblasti společenské výroby i směna a spotřeba výsledků tohoto pracovního procesu se dostávají pod kontrolu celé společnosti. Poprvé v dějinách se utváří objektivní možnost pro vědomě řízenou kooperaci souhrnného pracovního procesu, jehož jednota byla v podmínkách buržoazní společnosti (kde o tom co se bude vyrábět, rozhodoval ziskový motiv) dosahována v podstatě živel-

ně, jako produkt střetu zájmu soukromých vlastníků.⁵

Socialistická společnost je tedy celospolečensky plánovitě řízenou kooperací výrobců. Tím, že pracovní proces nabyl likvidací soukromovlastnických sociálně ekonomických vztahů této podoby celospolečensky plánovitě řízené kooperace, se vytvářejí (ve srovnání s buržoazní společností) kvalitativně nové předpoklady pro rozvoj produktivních sil společnosti, pro další hluboké změny charakteru pracovního procesu, profesionální struktury výrobců, řídicích struktur, pro změnu místa a role výrobce v pracovním procesu atd.

Tendence k zespolečenštění pracovního procesu se prosazovala a prosazuje i v soudobé buržoazní společnosti, což se projevuje v prohlubující se koncentraci a centralizaci výrobních sil v rukou stále menšího počtu gigantických korporací — monopolů, kde dělbou práce rozčleněný, hierarchicky uspořádaný pracovní proces deseti tisíců, a dokonce i statisíců námezdních pracovníků je řízen z jediného centra.

Avšak ani tyto obrovité monopolní korporace neposkytují v soudobé buržoazní společnosti dostatečný prostor pro rozvoj pracovního procesu, pro jeho zespolečenštění, které je vyvoláno potřebami moderní techniky a technologie, základními změnami v oblasti vědy a techniky. Racionální nakládání s produktivními silami, racionální řízení výrobního procesu v rámci těchto obrovitých soukromovlastnických korporací si v jistých mezích vynucuje nejružnější formy státní kapitalistické regulace.

Tendence regulovat pomocí státních zásahů nejrůznějšími cestami pracovní proces je v podmínkách buržoazní společnosti jasně a jednoznačně limitována ekonomickou, vlastnickou formou výrobního procesu. Státní kapitalistická regulace vývoje produktivních sil nemění základní kvalitu soukromovlastnických vztahů, pouze ji modifikuje a na nové vyšší úrovni reprodukuje. Státní regulace vývoje výrobních sil vede k posílení ekonomické moci vládnoucí třídy, zejména jejich špiček — monopolní buržoazie.

Státní ovlivňování buržoazní ekonomiky se tedy neredukuje pouze na regulaci této technicko-ekonomické stránky výrobního procesu, jak se to dnes snaží ve svých úvahách o ekonomických funkcích státu tvrdit soudobá buržoazní politická ekonomie, sociologie a politická věda.⁶ Buržoazní společenská věda prezentuje soudobý buržoazní stát jako sociálně neutrální složku, která v oblasti ekonomiky plní ryze „odborné“, technické funkce. Proces prohlubujícího se zespolečňování pracovního procesu však nutně výrazně modifikuje i kapitalistické sociálně ekonomické, vlastnické vztahy. Soudobý buržoazní stát nejrůznějšími cestami a prostředky (jako jsou mzdová, cenová, daňová, měnová politika, ale i tím, že se stává sám kolektivním kapitalistickým podnikatelem, že zadává monopolům rozsáhlé státní zakázky atd., atd.) výrazně v zájmu buržoazie ovlivňuje vztahy mezi námezdní prací a kapitálem.⁷

Marxistická literatura jasně prokázala, že bez přímých zásahů státu do zhodnocovacího procesu se v soudobé buržoazní společnosti již nemůže uskutečňovat pro-

⁵ B. Engels ve své práci *Anti-Dühring* hovoří o tom, že rozpor mezi společenským charakterem výroby (pracovního procesu) a soukromokapitalistickým přivlastňováním nachází v rozporu mezi vysokou organizovaností, plánovitostí řízení pracovního procesu v rámci kapitalistova výrobního podniku a anarchií v rámci celé společnosti a pokazuje na to, že kapitalistická soukromovlastnická forma výrobního procesu znemožňuje, aby pracovní proces byl v rámci celé společnosti vědomě a plánovitě regulován. „Rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým přivlastňováním se reprodukuje jako protiklad mezi organizací výroby v jednotlivé továrně a anarchií výroby v celé společnosti.“ [Marx-Engels 1966 : 271].

⁶ „Je známo, že Keynes, zakladatel „moderní národohospodářské vědy“, se při řešení problémů současného kapitalismu zabýval úlohou státu tím způsobem, že na existenci monopolů ani nevpo-

menul. Naproti tomu Galbraith úzce spojuje funkci státu se změnami, které souvisejí s vládou monopolů, ne však bezprostředně v kapitalismu, ale všeobecně — „v moderní průmyslové společnosti“. Tak jako se u Galbraitha monopol neobjevuje jako moderní forma kapitalistického vlastnictví, ale jako organizace odpovídající moderní technice, i definice státu postrádá jakékoli společensko-ekonomické vymezení a omezuje se na úkoly, jejichž řešení v průmyslovém systému přesahuje rámec velkých korporací. Vztah mezi státem a monopolem se v tomto podání objevuje jako spolupráce dvou společensky a politicky neutrálních organizací, které v zájmu společenských cílů zprostředkují požadavky technického rozvoje.“ [Ripp 1970].

⁷ Jedním z běžných prostředků státní kapitalistické exploatace nadpráce je např. politika řízené inflace, kdy mzdy neustále pokulhávají za cenami.

ces vykořisťování námezdní práce. Modifikace funkcí buržoazního státu, jeho stále užší sepětí, ba přímé srůstání s monopolní špičkou buržoazie, stále výrazněji prokazuje jeho třídní vykořisťovatelský charakter, jednotu buržoazní politiky s buržoazní ekonomikou.

Tím, že státně monopolistický kapitalismus dovádí proces zespolečnění pracovního procesu v jisté míře za hranice jednotlivých monopolů, tím, že se nemůže obejít bez určitých momentů státní regulace výrobních sil, vytváří pouze materiální předpoklady pro socialistický výrobní způsob.

Určitý stupeň zespolečnění pracovního procesu však sám o sobě nevede a nemůže vést automaticky ke změně výrobního způsobu, k socialismu.

To, co tedy musí být politickou mocí dělnické třídy v socialistické revoluci likvidováno, rozbito, jsou kapitalistické sociálně ekonomické vztahy, ta stránka řízení výrobního procesu a společenských procesů vůbec (a jí odpovídající reálné řídicí struktury, či — lépe řečeno — jejich aspekty), v nichž a pomocí nichž se reprodukuje vztah mezi námezdní prací a kapitálem, tj. kapitalistická vlastnická forma pracovního procesu.⁸

Ani pravý, ani „levý“ revizionismus nejsou s to živoucím způsobem postihnout dialektiku revolučních změn, k nimž dochází v epoše diktatury proletariátu, nejsou s to odlišit dvojakost vztahu k řízení společenských procesů a fakticky tyto dva aspekty řídicí autority ztotožňují.

Antiautoritářství, antiinstitucionalismus „ultralevých“ kritiků „průmyslové společnosti“, kteří spatřují hlavní zlo této společnosti v institucích a autoritě vůbec, ve všezahrnující moci lidem odcizených institucí, jež prý absolutně manipulují individuální život člověka, jsou teoreticky neudržitelné a politicky škodlivé. Všeobecnými argumenty o nutnosti boje proti

autoritě a institucím vůbec odvádějí dělnickou třídu a antimonopolistické síly od boje proti té autoritě, která musí být v socialistické revoluci skutečně zlikvidována, od boje proti autoritě soukromého vlastnictví, od boje proti autoritě potlačovatelského státního aparátu, který je produktem a nástrojem třídního panství buržoazie.

Hovoříme-li o tom, že určujícím úkolem diktatury proletariátu je likvidace soukromého vlastnictví, pak nejde o jakési anarchistické rozbití institucionálních a organizačních vazeb vůbec, ale o rozbití těch jejich aspektů, které jsou spjaty s jejich sociálně ekonomickou, vlastnickou funkcí; ne tedy těch institucionálních a organizačních vazeb, které jsou spjaty s pracovní profesijní stránkou výrobního procesu.

Rovněž tak, hovoříme-li o změnách v oblasti nadstavby, o rozbití buržoazního státního aparátu jako o rozhodujícím úkolu revoluce, pak nejde o rozbití jakýchkoliv institucionálních a organizačních vazeb, jež se utvořily v buržoazní společnosti, ale o rozbití těch jejich aspektů, které plní třídně mocenskou, potlačovatelskou funkci ochrany soukromého vlastnictví; ne tedy těch stránek, jimiž konkrétní, empiricky postižitelné institucionálně organizační struktury buržoazního státního aparátu plní, byť vždy neúplně a omezeně, určité třídně neutrální funkce regulace rozvoje výrobních sil, pracovního procesu a jiných stránek společenského života, tj. určitých politicko-ideologicky neutrálních aspektů vzdělávací soustavy, rozvoje vědy, kultury atd.

Při praktickém uskutečňování revolučních přeměn v údobí diktatury proletariátu se však tento problém jeví mnohem složitější. Oba aspekty objektivně určených řídicích aktivit lidí se v reálné praxi vzájemně prolínají a prostupují a ostře je lze od sebe odlišit pouze pomocí abstrakce.

⁸ Hovoříme-li o tom, že druhá, tj. sociálně ekonomická vlastnická stránka výrobního procesu musí být revolucí destruuována, pak to neznamená, že po převzetí moci proletariátem zavládne v této oblasti jakási anarchie. Likvidace kapitalistických soukromovlastnických vztahů musí být provázena konstituováním nových socialistických sociálně ekonomických vztahů a jim odpovídajících řídicích organizačně institucionálních struktur. Nové vlastnické vztahy nevznikají náraz, zpočátku jsou pro jejich rozvoj vytvořeny pouze mocensko-politické před-

poklady. Nové socialistické sociálně ekonomické vztahy se rodí, rozvíjejí a upevňují zejména v počáteční fázi vývoje socialistické společnosti v ostrém třídním boji s politicky poraženou a vyvlastněnou buržoazií, neboť buržoazie a jí poplatné a na ní dříve závislé služební složky obyvatelstva ovládají umění řídit, organizovat společenské procesy. Proto musí být nové řídicí se socialistické vlastnické vztahy, pokud se plně nezafixují, chráněny novou politickou mocí, novým státem diktatury proletariátu.

Zpravidla je tomu tak, že oba aspekty řídicích aktivit lidí jsou v tom či onom poměru sloučeny v sociálních rolích těchto individuí či v sociálních funkcích těchto institucí, takže individua či instituce plní na tom či onom stupni řídicího procesu jak „odborné“, tak i sociálně ekonomické, politické či ideologické funkce. V jejich rolích či funkcích tvoří oba aspekty řídicích aktivit vnitřní jednotu a lidé si nezdíka dvojakost svých společenských rolí a funkcí ani neuvědomují.

Dvojakost řídicích funkcí vystupuje do popředí a stává se zjevnou zejména v údobích kvalitativního přetvoření vlastnických vztahů a jim odpovídajících řídicích systémů. Je tomu tak i v období socialistické revoluce, kdy nová vládnoucí dělnická třída teprve konstituuje, rozvíjí a upevňuje nový systém řízení, nové vlastnické vztahy a jim odpovídající řídicí struktury.

V porevolučním Sovětském Rusku, kde značná část inteligence se dala buď cestou kontrarevoluce, nebo výrazně kolísala mezi svrženou buržoazií a novou dělnickou mocí, byl mladý sovětský stát nucen řešit jednotu těchto dvou aspektů řízení společenských procesů na přechodnou dobu svérázným způsobem. Spojoval činnost tzv. „specialistů“, příslušníků inteligence, kteří dříve sloužili buržoazii a carismu, kteří nedávali záruky, že ve své řídicí činnosti budou sledovat cíle upevnění socialistického vlastnictví a proletářské moci, tedy těch, kteří ovládali umění řídit, „odbornou“, technickou stránku výrobního procesu, s činností dělnických zástupců, „komisařů“ a politicko-mocenskou kontrolou práce těchto „specialistů“ masou dělníků prostřednictvím jejich politických a samosprávných orgánů.

Na přechodnou dobu, dokud si nová státní moc dělnické třídy nevychová svou vlastní inteligenci, která by ovládla umění řídit společenskou výrobu i po „odborné“ stránce (nebo dokud se jí nepodaří převychovat inteligenci starou, zbavit ji návyků a stereotypů, které nabyla v podmínkách buržoazní společnosti při výkonu vlastnické funkce) bylo nutno takto příkře od sebe i personálně oddělit oba aspekty řízení výrobního procesu.

V. I. Lenin si velmi dobře uvědomoval nezbytnost, ale zároveň i dočasnost, přechodnost tohoto řešení. V polemice s pravými a zejména s „levými“ revizionisty poukazoval na to, jak je nezbytné (a zároveň i obtížné a složité), aby nové vlastnické vztahy, existující dosud v zárodečných podobách a opírající se ve značné míře pouze o politickou moc, aby dekrety nové státní moci byly podloženy praktickou výrobně technickou aktivitou, aby byly plně obnoveny organizační a řídicí struktury oslabené či rozložené válkou, intervencí a pasivní či aktivní rezistencí těch, kteří dříve řídili průmyslovou výrobu, jimiž by mohl nový stát řídit společenský pracovní proces.

Upevnění nových vlastnických vztahů, jejichž společenská autorita závisela, jak nejednou zdůrazňoval Lenin, na tom, nakolik (jak rychle) se nové moci, jejím reálným institucím, novým, s dělnickou třídou spjatým kádřům, podaří zvládnout řízení a plánování zespolečenštěného pracovního procesu, pozvednout produktivitu práce na nový, vyšší stupeň a tak prokázat životaschopnost socialistických vlastnických vztahů, a tím i nové politické moci — diktatury proletariátu.

Konstituování řídicích struktur umožňujících prosadit a stabilizovat nové socialistické vlastnické vztahy, je — jak ukázaly historické zkušenosti — značně složitým a rozporným procesem. Rozbití té stránky řídicích struktur, jimiž svržená vládnoucí třída uskutečňovala regulaci vlastnických vztahů, se v té či oné míře musí dotknout i „odborného“ aspektu řízení výrobního procesu. Dosavadní nositelé této funkce (zejména pak příslušníci inteligence) plnili v buržoazní společnosti nutně zároveň funkci výkonu vlastnictví, napomáhali svou specifickou organizačnickou aktivitou fixovat a rozvíjet vztah mezi kapitálem a námezdní prací. Ti z nich, kteří z těch či oněch důvodů nechtěli akceptovat nové vlastnické vztahy, museli být, měla-li se nová moc dělnické třídy udržet a upevnit socialistické vlastnické vztahy, klíčových řídicích funkcí zbaveni.

Tyto nezbytné a objektivní logikou třídního boje vynucené zásahy diktatury proletariátu do „odborné“ stránky řízení, vy-

volané tím, že část odborníků-intelektuálů nebyla s to přijmout a ve své praktické řídicí činnosti rozvíjet nové socialistické vztahy (které nebylo dovoleno zastávat vedoucí řídicí funkce, nebo byla, jako např. v Sovětském Rusku, podrobena „dělnické kontrole“), se rozkolísané inteligenci, která má vůbec tendenci samu sebe prezentovat jako sociálně neutrální, nadtřídní sílu, jevíly jako zásahy proti „odbornosti“ vůbec, jako zánik kultury, nastolení panství „nekulturního barbarství, diletantství“ atd.⁹

Lenin v ostrém ideovém a politickém boji proti maloměšťácké netrpělivosti levičáků („decistů“, „dělnické opozice“ atd.), kteří absolutizovali destruktivní stránky revoluce, poukazoval na to, že tyto zásahy vůči některým politicky reakčním či kolísajícím „odborníkům“, které vedly k jistému přechodnému narušení řídicích struktur (řízení pracovního procesu), byly vyvolány revoluční nezbytností upevnit třídní mocenské a vlastnické vztahy. Pro upevnění socialismu, pro jeho definitivní vítězství však nestačí pouze rozbít staré vlastnické vztahy a nastolit nové socialistické. Je nezbytné, aby nově se tvořící stát, jeho řídicí struktury zvládly umění organizace, umění řídit průmyslový pracovní proces, aby zvládly všechny kulturní možnosti, celé bohatství vědy a kultury, které byly vytvořeny předchozími společenskými řády. Revoluce v oblasti politické moci a revoluce v oblasti vlastnických vztahů musí být provázena hlubokou kulturní revolucí.

Nastolení socialistické společnosti nevede, jak se domnívají maoističtí a ostatní „ultraleví“ kritici marxismu, k jakési maloburžoazní neorganizovanosti a živelnosti. Spontánní akce mas, bez níž si nelze představit žádnou revoluci, musí být vedena a řízena a musí vyústit nejen v konstituování a upevnění nové moci diktatury proletariátu (nejen k nastolení nových socialistických vlastnických vztahů). Smyslem a cílem těchto revolučních změn je vytvořit podmínky pro další a neomezený vývoj produktivních sil společnosti, pro další zespojení pracovního procesu, neboť

vybudování materiálně technické základny komunistické společnosti je předpokladem přerůstání socialistických sociálně ekonomických vztahů v komunistické sociálně ekonomické vztahy.

Řízení společenských procesů v socialistické společnosti má charakter autoritativního, centrálního řízení, nejen proto, že socialistické vlastnické vztahy musí být ještě dlouhou dobu po vítězství revoluce chráněny politickou mocí, státem, a to jak proti vnitřním a mezinárodním silám buržoazie, tak i proti těm, kteří nejsou s to ztotožnit se s celospolečenskými zájmy (rozkradačům socialistického vlastnictví a všem, kteří chtějí žít na úkor společnosti, porušovat socialistické principy).

Centralismus řízení společenských procesů je dán stupněm zespojení pracovního procesu. Socialismus je celospolečensky plánovitě řízenou kooperací výrobců a tato skutečnost není produktem jakéhosi doktrinářství marxistů (či „dogmatických“ marxistů), jejich záliby v autoritě (a mocensko-politická regulace společenských procesů je zvláštní, pro první socialistickou fázi komunistické společnosti platnou podobou této centrální regulace), ale výrazem zespojení produktivních sil, které se zákonitě odehrávalo již v lůně staré, buržoazní společnosti.

Socialistické společenské vlastnické vztahy jsou výrazem a plodem určitého stupně zespojení pracovního procesu.

Tendence k centralizaci řídicích procesů, k přenášení decize směrem k centru společnosti je zákonitou, na vůli lidí nezávislou tendencí, jež je vyvolána zespojením produktivních sil společnosti.

Marxisté nikdy nevedli a nevedou donquijotský boj proti autoritě, centralismu či institucím vůbec (neboť chápou, že tendence k přenášení rozhodovacích činností k centru je zákonitým důsledkem vývoje výrobních sil). Vedou boj proti byrokratickému centralismu, tj. proti určité třídní formě řízení společenských procesů, boj za změnu buržoazní sociálně ekonomické, třídní stránky centrálního řízení, za to, aby rozvoj výrobních sil byl podroben kontrole celé společnosti, aby tyto síly celé

⁹ Je příznačné a přirozené, že v této době se svržena buržoazie a její nohsledi chápou praporu „odbornosti“, vědeckosti, kulturnosti a poukazují

na nevzdělanost, „odbornou“ nekompetentnost dělnických ředitelů, absolventů dělnických kursů atd.

společnosti sloužily. Nejde tedy o autoritu, centralismus vůbec, ale o to, kdo je nositelem a vykonavatelem této autority, zda pouze určitá třída, která si pak touto cestou přivlastňuje plody lidské činnosti, či celá společnost, a v zájmu koho je této centrální autority používáno. Řečeno jinými slovy: buržoazní byrokratický centralismus, kdy výsledků zespolečenštěné práce je využíváno ve prospěch vládnoucí třídy — buržoazie, musí být nahrazen novým, socialistickým demokratickým centralismem, kde plánovitý rozvoj výrobních sil slouží celé společnosti a kde se vytvářejí podmínky pro to, aby politická autorita dělnické třídy, jejího státu, byla nahrazena komunistickou samosprávnou autoritou.

Radikalismus ultralevých je vlastně jednostrannou, utopickou a v podstatě konzervativní reakcí na to, jak se tyto objektivní tendence k zespolečenštění pracovního procesu, a tedy i k centralizaci jeho řízení prosazují v buržoazní společnosti. Je falešnou, v podstatě maloburžoazní reakcí na byrokratický centralismus realizovaný v zájmu vládnoucí třídy — buržoazie. Jejich programový antiinstitucionalismus, antiautoritářství, úvahy o tom, že jednotlivec se ztrácí v institucích, že je jimi pohlcován, absolutně manipulován, vyúsťuje v negaci jakékoli organizované činnosti, jakéhokoli centrálního řízení a velmi často bývá provázen proudhonovskou obhajobou zbožní výroby a jejich živelných mechanismů.

Radikalismus ultralevých kritiků odcizených institucí je pouze slovním radikalismem. Jakkoli jeho představitelé vyžadují (v zájmu osvobození individua z nadvlády odcizených institucí) boj proti institucím, požadují ve skutečnosti romanticko-utopický neuskutečnitelný návrat do počátků buržoazní společnosti, do epochy laissez faire. Návrat do doby, kdy stát a jeho instituce hrály roli „nočního hlídače“,

tj. dbaly o to, aby byla dodržována právně stanovená „pravidla hry“, „svobodného“ zbožního trhu a neměly zasahovat do volné hry zbožních vztahů, do doby, kdy osudy lidí byly manipulovány tím nejbrutálnějším a nejbarbarštějším způsobem, jaký si lze představit.

Nechápou, že socialistické vlastnické vztahy a skutečné osvobození člověka mohou vyrůst pouze ze zespolečenštěné práce a v tomto smyslu odtrhují konkrétně historicky určenou vlastnickou formu výrobního procesu od jeho obsahu, od stupně zespolečenštění produktivních sil. Považují za možné zavést takové principy řízení společenských procesů, které byly objektivně možné a nutné v raných stadiích kapitalismu, které odpovídaly relativně nízké úrovni produktivních sil, v podmínkách vysoce průmyslově vyspělé společnosti, kde proces zespolečenštění pracovního procesu dosáhl nesrovnatelně vyššího a kvalitativně odlišného stupně vývoje.

Socialistická společnost není plochou a prázdňou negací kapitalistické společnosti. Je a může být pouze produktem řešení objektivních rozporů této společnosti. Nezbytně navazuje na všechny její historické vymoženosti, tj. přejímá a dále rozvíjí produktivní síly, pro jejichž obrovitý rozvoj byly v buržoazní společnosti vytvořeny poprvé v historii sociálně ekonomické podmínky. Marx napsal v *Kapitálu*, že „kapitalistický výrobní způsob je historickou nutností pro přeměnu pracovního procesu ve společenský proces“ [Marx 1953: 361].

Socialismus tedy využívá všech forem řízení zespolečenštěného pracovního procesu, které byly rozvinuty praxí řízení pracovního procesu v kapitalistických podnicích, a dále je v nových vlastnických vztazích rozvíjí a přeměňuje v nástroje socialistické kooperace výrobců.¹⁰

¹⁰ To je důvod, proč Lenin např. doporučoval, aby sovětská moc využívala při řízení hospodářství určitý aspekt fordovských či taylorovských metod, neboť je považoval za jeden z možných prostředků evidence množství vynaložené práce, za jeden z nástrojů socialistické ekonomie času. Jestliže provádíme komparativní analýzu procesu řízení v socialistických a kapitalistických průmyslových podnicích, pak v této oblasti, v tomto aspektu řízení lze nalézt (neboť oba společenské systémy se dosud opírají o relativně stejný stupeň vývoje výrobních

sil) řadu shodných rysů. Diametrálně se však řízení výrobních procesů a společenských procesů vůbec liší z hlediska regulace jeho sociálně ekonomické, vlastnické třídní formy.

Při srovnání dvou světových systémů musí marxistická komparativní analýza velmi přesně a citlivě odlišovat tyto navzájem spjaté a vnitřně se prolínající stránky řízení výrobního procesu. Musí se opírat o nesrovnatelně složitější a rozvinutější, teoreticky bohatší hypotézu, než jakou nám v podobě teorie jediné průmyslové společnosti předklá-

Ultraleví, radikálně se tváříci kritici odizovaných institucí se z hlediska svých nejobecnějších teoreticko-metodologických východisek — jakkoli se to jeví paradoxní — příliš neliší od reprezentantů dnes již téměř oficiálního proudu jasně proburžoazní společenské vědy, kteří proti marxismu a socialismu vystupují z pozic teorie jediné industriální společnosti.

Obě koncepce ztotožňují dva aspekty vztahů mezi lidmi, dvě stránky sociální diferenciace, dva aspekty řídicí autority ve výrobním procesu.

Na základě shody některých rysů jedné stránky výrobního procesu, tj. pracovního procesu v kapitalistickém a v socialistickém průmyslovém podniku, docházejí teoretikové jediné průmyslové společnosti a konvergence dvou světových systémů k závěru, že oba společenské systémy se k sobě přibližují. Tvrdí, že se stírají rozdíly mezi nimi, že oba systémy směřují k jakési jediné postindustriální společnosti, v níž třídní diferenciace je překonána na vědě založeným řízením společenských procesů a nositelem těchto změn nejsou již třídy, ale elita ducha, technostuktura atd.

Zveličením a absolutizováním shod jak objektivní, tak i subjektivní stránky vývoje pracovního procesu (a vztahů mezi lidmi, které se v něm utvářejí) jsou zastírány kvalitativní rozdíly sociálně ekonomických, vlastnických vztahů, zásadně odlišná třídní diferenciace v obou systémech.

Například určitý proud v buržoazní politické ekonomii, který se opírá o základní východiska torie průmyslové společnosti a na rozdíl od svých liberalizujících předchůdců zdůrazňuje nezbytnost a růst centralizace, centrální autority státu při regulování chodu ekonomiky a celé společnosti vůbec, ztotožňuje onu stránku autoritativního centrálního řízení, vyplývající z logiky vývoje průmyslového pracovního

procesu, z tendence k jeho zespolečenštění, s autoritou, plynoucí z vlastnictví a třídního panství buržoazie. Proces zespolečenšťování výrobních sil je ztotožňován s procesem koncentrace a centralizace kapitálu.

V těchto teoriích je zveličena a zabsolutizována sociálně neutrální stránka vztahů mezi lidmi a koncentrace kapitálu i růst centrální autority buržoazního státu je prezentován jako cosi, co vyplývá z „přirozené“ podstaty techniky, výrobních sil vůbec, jako fenomén, který nemá nic společného s vlastnickými, třídními vztahy. Marxismus je pak označován za zastaralý, překonaný.

Ultraleví kritici průmyslové společnosti nejsou rovněž s to odlišit dvojí aspekt analýzy sociální skutečnosti. Směšují objektivní tendenci k zespolečenštění pracovního procesu, k němuž dochází v podmínkách buržoazní společnosti, a tedy i všechny důsledky, které z toho plynou pro oblast jeho vědomého regulování, s jiným, kvalitativně odlišným aspektem analýzy sociální skutečnosti: se zákonitou tendencí ke koncentraci a centralizaci vlastnictví výrobních prostředků v rukou stále užší skupiny obyvatelstva.

Tyto dva proudy buržoazního myšlení se liší pouze v tom, jakou roli sociální autoritě připisují. Jestliže teoretikové jediné industriální společnosti považují jakoukoli autoritu, tj. i autoritu, která vyplývá z vlastnické funkce kapitalisty, za cosi přirozeného, za „funkcionální nezbytnost“ jakékoli společnosti, za cosi, co je vlastní každé společnosti, pak jejich zdánliví leví odpůrci považují jakoukoli autoritu, a tedy i autoritu zespolečenštěné práce za špatnou, bránící svobodnému rozvoji lidské individuality, a tedy i zavrženíhodnou.

* * *

dají buržoazní sociologové, a i její „verifikace“ se musí opírat o mnohem jemnější a citlivější empirické indikátory, heuristické postupy atd.

Na počátku října r. 1917, když již bylo zřejmé, že v sovětech získali bolševici většinu, a kdy se kladly otázky, co bude dále po vítězství revoluce, co musí proletariát udělat pro to, aby udržel moc, píše V. I. Lenin ve významné stati *Udrží bolševici moc?*: „Kapitalismus vytvořil aparát evidence ve formě bank, syndikátů, pošty, spotřebních družstev zaměstnaneckých svazů. Bez velkobank by byl socialismus neuskutečnitelný. Velkobanky, to je ten

„státní aparát“, který nezbytně potřebujeme k uskutečnění socialismu a který přejímáme hotový od kapitalismu, přičemž zde naším úkolem je pouze odsekát to, co kapitalisticky znetvořuje tento skvělý aparát, ještě víc jej rozšířit, ještě víc jej zdemokratizovat a učinit jej všeobsáhlejším. Jediná obrovská z obrovských státních bank s filiálkami v každé oblasti a v každé továrně — to už je devět desetin socialistického aparátu... to už je jakási kostra socialistické společnosti.“ [Lenin 1956 : 95].

Postižení dvojitého charakteru dělby a kooperace práce, odlišení jejich dvou aspektů má klíčový význam pro vypracování správných teoreticko-metodologických východisek výzkum třídní a sociální struktury, pro pochopení obsahu pojmu „role tříd ve společenské organizaci práce“.

Pracovně profesionální aspekt dělby a kooperace práce nelze ploše ztotožnit s jejím sociálně ekonomickým aspektem. Jde o kvalitativně odlišné typy sociální diferenciace lidí, které se sice nutně v reálné empirii, ve vzájemných praktických aktivitách lidí prolínají a postupují, které je však nutno v pojmové analýze od sebe odlišit, neboť vypovídají o dvou relativním samovývojem a svébytností nadaných stránkách vzájemných vztahů mezi lidmi, jejichž jednota se prosazuje teprve v relativně dlouhých historických dimenzích.

První typ sociální diferenciace vypovídá o vztazích mezi pospolitými výrobci — lidskými činiteli výrobních sil spatřými navzájem pracovně profesionálním rozčleněním jejich práce — a druhý typ o vztazích mezi vlastníky výrobních prostředků (nositeli, dominantními subjekty vlastnické funkce) a jejich nevlastníky (objekty vlastnické funkce), nebo — jde-li o socialistickou společnost — o vztazích mezi kolektivními vlastníky výrobních prostředků.

Do určení třídních charakteristik lidí vstupuje tedy pouze sociálně ekonomický aspekt dělby a kooperace práce. Pro vymezení obsahu pojmu „role tříd a sociálních vrstev ve společenské organizaci práce“ je relevantní pouze, zda to či ono individuum či skupina lidí je subjektem či objektem vlastnické funkce, zda je nositelem objektivně určené vlastnicko-vykořisťovatelské funkce nebo jejím objektem. Postavení lidí v systému pracovně profesionálních vztahů, jejich technicko-dirigentská funkce ve výrobním procesu (subjekt či objekt) je z hlediska postižení jejich třídního postavení irelevantní, do jejich třídních charakteristik nevstupuje.

Literatura

Flek, A.: *Vztah k výrobním prostředkům jako určující třídně diferencující znak*. Sociologický časopis 1976, č. 6.

Hába, Z.: *Vlastnictví za socialismu*. Bratislava, Pravda 1972.
Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 26. Praha, SNPL 1956.
Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 18. Praha, SNPL 1957.
Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1953.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 18. Praha, SNPL 1966.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 20. Praha, Svoboda 1966.
Plechánov, G. V.: *Izbrannyje filosofskie sočinenija*. Moskva, Gospolizdat 1956.
Ripp, G.: *Kritika teorie průmyslové společnosti*. Nová mysl 1970, č. 7.

Резюме

Флек А.: Рабоче-профессиональный и социально-экономический аспекты разделения и кооперирования труда

В статье, посвященной некоторым общим теоретико-методологическим исходным положениям исследования классовой и социальной структуры, дан анализ логических связей между классово дифференцирующим признаком «роль классов в общественной организации труда» и понятием «разделение и кооперирование труда».

Понятия разделения и кооперирования труда обладают, как и другие социологические (экономические) категории, двойным содержанием и мы должны их рассматривать в двух их аспектах: в рабоче-профессиональном, в котором мы постигаем отношения разделения и кооперирования труда в качестве одного из составляемых, одной из сторон производительных сил общества, и в социально-экономическом аспекте, который раскрывает социально-экономическую форму, производственный процесс, через который мы достигаем основную плоскость классовых характеристик людей. Напр., в капиталистическом процессе производства происходит не только расчленение человеческих компонентов производства (рабоче-профессиональное разделение производителей) и новое сочленение их труда. Одновременно здесь происходит и разделение людей на собственников и не-собственников. Следовательно здесь складывается иной тип, тип вертикальной и горизонтальной дифференциации индивидов, который разделяет людей на противоположные классы, который придает людям объективное определение противоположных ролей (функций) при регулировании отношений собственности. Одна часть общества (мы говорим о противоположных классовых полюсах буржуазного общества), капиталисты являются носителями функции собственности (ее доминирующими субъектами), а другая часть — пролетариат — объектом функции собственности.

Рабоче-профессиональный аспект разделения и кооперирования труда нельзя отождествить с его социально-экономическим аспектом, как это делается в некоторых вариантах (технико-детерминистических) структурно-функциональной теории стратификации. Здесь мы

сталкиваясь с качеством отличными типами взаимодействия людей в процессе производства, с качественно различными типами социальной дифференциации людей, которые, правда, взаимно переплетаются в реальной жизни, но которые следует рассматривать отдельно при понятийном анализе, так как они раскрывают две стороны взаимных отношений между людьми, обладающие относительно самостоятельным развитием и самобытностью.

Первый тип социальной дифференциации говорит об отношениях между совокупными производителями — человеческими слагаемыми производительных сил, взаимосвязанными рабоче-профессиональным расчленением труда, а второй тип — об отношениях между собственниками, владельцами средств производства (доминирующими субъектами функции собственности) и не-собственниками (объектами функции собственности) или (если речь идет о социалистическом обществе) об отношениях между коллективными собственниками средств производства.

Следовательно в определение классовых характеристик людей входит лишь социально-экономический аспект разделения и кооперирования труда, или, иначе говоря, положение людей в системе рабоче-профессионального разделения труда с точки зрения определения их классового положения не имеет значения. Как рабоче-профессиональный, так и социально-экономический аспект разделения и кооперирования труда представляют собой объективные, т. е. не зависящие от воли людей отношения между людьми. Однако у них есть и субъективная сторона; производственный процесс всегда является одновременно в той или иной степени и сознательным регулированием, управлением этими отношениями между людьми. Двойственность отношений сознательного управления людьми на производстве является выражением двойственности объективных отношений разделения и кооперирования труда.

Управление процессом производства, сознательное регулирование отношений между людьми на производстве является диалектическим единством (а не плоским тождеством) технического и социально-экономического (через отношения собственности) управления. Люди в процессе производства должны подчиняться двум типам руководящего авторитета: с одной стороны авторитету, объективному данному требованиями всякого комбинированного процесса производства, тем, что в развитом промышленном производстве расчлененные разделением труда виды деятельности должны сочетаться. Эти авторитарные отношения определяющиеся саморазвитием вещных факторов, производства, авторитет, без которого производство не может обойтись ни в капиталистическом, ни в социалистическом обществе.

При сознательном управлении процессом производства мы имеем дело и с авторитарным регулированием отношений между людьми, при чем решающее значение имеет факт, кто вла-

деет средствами производства — отдельный класс или общество в целом.

И эти два типа сознательного управления отношениями между людьми на производстве невозможно в теоретическом анализе отождествить, несмотря на то, что в реальности они взаимопроникают и переплетаются и их точное понятийное разграничение возможно только с помощью теоретического абстрагирования. Разграничить их необходимо с точки зрения правильного построения сравнительного анализа процессов управления в социалистических и капиталистических предприятиях. Если с точки зрения рабоче-профессиональных отношений между людьми в обоих противоположных системах можно найти много общих черт, то управление процессом производства с точки зрения формы собственности, классовой формы — диаметрально противоположно.

Далее автор указывает на то, что разграничение двоякого характера разделения и кооперирования труда позволяет правильно понять сущность изменений, наступающих при социалистической революции, и на этой основе вести борьбу как с социал-реформистскими, так и с анархизирующими ультралевыми интерпретациями, вскрывать гносеологические источники этих уклонов.

Summary

Flek A.: The Working-professional and the Socio-economic Aspect of the Division and Cooperation of Labour

The present paper, devoted to some general theoretical and methodological starting points of class and social-structure research, analyses the logical interdependence of the class-conditioned differentiating characteristic "role of classes in the social organization of labour" and the concept "division and cooperation of labour".

Similarly to other sociological (economic) categories, the concept of the division and cooperation of labour has a duplex content and must be conceived in its double aspect: in the working-professional aspect where the relations between the division and cooperation of labour are considered as a component, as one of the aspects of the society's productive forces, and in the socio-economic aspect concerned with the socio-economic form, the production process, involving the most substantial level of the people's class characteristics. For instance, it is not only the division of the human factors of production (the working-professional division of producers) and the re-combination of their efforts that is taking place in the capitalist production process. The division of people into owners and non-owners is simultaneously effected. Hence also another type of differentiation arises here — the type of vertical and horizontal differentiation of individuals, dividing people into antagonistic classes and imposing upon them the objective determi-

nation of a contradictory role (function) in regulating ownership relations. If we refer to the extreme class poles present in the bourgeois society, one part of the society, the capitalists, are bearers of the ownership function (i. e. its dominant subjects), while its second part, the proletarians, are objects of the ownership function.

The working-professional aspect of the division and cooperation of labour cannot be identified with its socio-economic aspect, as is the case in some (technico-deterministic) variants of the structurally functional stratification theory. What is involved here are qualitatively different types of interaction among people in the production process, qualitatively different types of social differentiation among people which, though overlapping and penetrating each other, have to be distinguished from each other in conceptual analysis since they refer to two aspects of interhuman relations endowed with relative self-development and self-existence.

The first type of social differentiation refers to relations among social producers — human factors of productive forces interconnected through the working-professional division of their activities, while the second type is concerned with relations between owners of the means of production (i. e. subjects of the ownership function) and non-owners of the means of production (objects of the ownership function), or, in case of a socialist society, with relations among collective owners of the means of production.

Thus the determination of people's class characteristics involves only the socio-economic aspect of the division and cooperation of labour, or, in other words, the position of people in the system of working-professional division of labour is irrelevant from the point of view of the determination of their class position. Both the working-professional and the socio-economic aspect of the division and cooperation of labour represent objective interhuman relations independent of the people's will. They have, however, their subjective aspect as well: to a greater or lesser extent, the production process always implies a conscious regulation, management of these interhuman relations. The duplex character of the relations of conscious management of people in production is expressive of the duplex character of objective relations connected with the division and cooperation of labour.

The management of the production process, the conscious regulation of interhuman relations in production implies a dialectical unity (not a flat identity) of technico-directive and socio-economic (ownership) management. In the production process, people must submit to a double type of managing authority: on the one hand, to an authority objectively determined by the claims of every combined working process, by the fact that, in developed industrial production, the necessity arises to combine activities differentiated from each other by the division of labour. These are authoritative relations given by the self-development of the material production factors; an authority production cannot dispense with either in a capitalist or in a socialist enterprise.

On the other hand, the conscious management of the production process also implies an authoritative regulation of interhuman relations; here it is of utmost importance, who has control of the decisive means of production — whether this is a certain class only or the society as a whole.

Notwithstanding their mutual overlapping and interpenetration in real empirism, these two types of conscious management of interhuman relations in production can by no means be identified in theoretical analysis, and a conceptually exact distinction between them can be made with the aid of theoretical abstraction only. This distinction is necessary from the point of view a theoretically correct conception of the comparative analysis of the management process in socialist and capitalist industrial enterprises. If, from the aspect of the conscious management of working-professional interhuman relations, a number of identical characteristics can be found in both the contradictory social systems, diametrical differences appear in the management of the production process from the aspect of its class-conditioned, ownership form.

The paper goes on to point out that the differentiation between the twofold character of the division and cooperation of labour makes it possible correctly to understand the substance of changes taking place in the socialist revolution, and, on this basis, to fight against their socially reformistic and ultra-left anarchistic interpretation, as well as to uncover the gnoseological roots of these deviations.